

આત્મા

Dr. Komal Patel

Vyutpatti & Nirukti

व्युत्पत्ति

- अत् धातु – निरन्तर गतिशील
- अप् धातु – व्याप्त रहना

निरुक्ति

- असती सकलं व्याप्नोति इति आत्मा । (श.क.द्रू)

Properties of *Atma*

ज्ञानाधिकरणं आत्मा ।

(तर्क संग्रह)

अचेतनं क्रियावच्च मनश्चेतयिता परः ।

युक्तस्य मनसा तस्य निर्दिश्यन्ते विभोः क्रियाः ॥

चेतनावान्यतश्चात्मा ततः कर्ता निरुच्यते ।

अचेतनत्वाच्च मनः क्रियावदपि नोच्यते ॥

(च. शा. 1/75 - 76)

आत्मा चेतन है । उसके संयोग से मनमें क्रिया होती है । अतः मनको क्रियावान्
होते हुए भी कर्ता नहीं कहा जाता है । क्रिया का कारण होने से आत्मा ही कर्ता कहा जाता
है ।

Difference between *Jivatma* and *Paramatma*

Jivatma

Soul of Living beings

Life of Individual

अनेक

विकार युक्त

अल्पज्ञ

अल्पशक्ति

देहात्मा

आश्रयी

Related to individual person

Paramatma

Soul of Souls

Almighty

एक

निर्विकार

सर्वज्ञ

सर्व शक्ति

विश्वात्मा

आश्रय

Related to Creation

Lakshana

(Characteristics features of existence of Atma In Living body)

प्राणापानौ निमेषाद्या जीवनं मनसो गतिः।
इन्द्रियान्तरसंचारः प्रेरणं धारणं च यत् ।
देशान्तरगतिः स्वप्ने पञ्चत्वग्रहणं तथा ॥
दृष्टस्य दक्षीणेनाक्षणा सव्येनायगमस्तथा ।
इच्छा द्वेषः सुखं दुखं प्रयत्नश्चेतना घृतिः ॥
बुद्धिः स्मृति अहंकारो लिंगानी परमात्मनः ।
यस्मात् समुपलभ्यन्ते लिङ्गान्येतानि जीवतः ॥
न मृतस्यात्मलिंगानि तस्मादाहुर्महर्षयः ।

(च. शा. 1/70 – 73)

- प्राण – **Inspiration**
- अपान – **Expiration**
- निमेष + उन्मेष – **Movement of Eye lids**
- जीवनं – **Life**
- मनोगति – **Travelling of mind from one object to another**
- इंद्रियान्तर संचार – **Perception of different Senses**
- प्रेरण – **Initiation of impulses**
- धारण – **Retention of impulses**
- देशान्तर गति स्वप्न – **Travelling of mind in dreams**
- मरण – **Death**
- दृष्टस्य दक्षीणेनाक्षणा – **Bilateral knowledge of senses**
- इच्छा - **Desires**

- द्वेषः - **Aversion**
- सुखं - **Happiness**
- दुःखं - **Unhappiness**
- प्रयत्न - **Effort**
- चेतना - **Liveliness**
- धृतिः - **Control over senses**
- बुद्धिः - **Discriminative knowledge**
- स्मृति - **Memory**
- अहंकार - **Ego**

THANK YOU